

Tre betydelsefulla judinnor från en svunnen tid

Emma Goldman, Rosa Luxemburg, Ana Pauker och Golda Meir är exempel på judinnor med ashkenaziska rötter, som har gjort avtryck i den moderna politiska historien. De var alla starka och målmedvetna kvinnor, som hade mycket att kämpa emot i sin omgivning. En annan och mycket svårare kamp under andra politiska förhållanden kan man läsa om i en nyutkommen bok av Judy Batalion, *Våra dagars ljus: den oberättade historien om de judiska motståndskvinnorna som stred mot nazis-men*. Skildringen av dessa ofta mycket unga flickor från getton och partisangrupper bygger delvis på antologin *Froyen in di getos*, publicerad på jiddisch i New York 1946. Det är först i översatt form denna dokumentation nu nått en bredare läsekrets.

Längre tillbaka i historien fanns det också judiska kvinnor som på ett förvånansvärt sätt kunnat skaffa sig en position som författarinnor även i religiösa frågor. Och då talar vi om 1500-talet och 300 år framåt, i en tid då studier av de heliga skrifterna och Kabbala uteslutande var ett manligt privilegium.

I Moses Altshulers *Brantshpigl* från 1596 står det i företalet: *Denna bok är för kvinnor och män som är som kvinnor*. Då är det inte fråga om läsarnas sexuella preferenser utan att texten på jiddisch var ägnad kvinnor eller män, som inte kunde läsa hebreiska texter. *Brantshpigl* var den första boken på jiddisch, som tog upp *musar*, etiska frågor, som kan vägleda läsaren i livet.

Det finns de som menar att det var kvinnornas uppoffringar, som gjorde judendomens överlevnad möjlig. Genom att sköta hem och hushåll samt yrkesarbete bidrog de till familjens försörjning så att männen ostört kunde fördjupa sig i sina studier i Besmedresh eller i Yeshivan.

Så här kunde det också stå i boken: *far vayber un proste mentshn*, för kvinnor och enkelt folk. Det var skrifter på *vaybertaytsh*, ett begrepp som ibland stått för jiddisch, det vill säga tytt (översatt) för kvinnor. Inte på *loshn koydesh*, det heliga språket hebreiska utan på *mameloshn*, modersmålet jiddisch, det vill säga det språk man talade.

Men hur gjorde kvinnorna då i kvinnogalleriet i synagogan? De förstod ju inte de hebreiska bönerna. Det kunde lösas genom att en *zogerke* eller *firzogerin*, kunnig i det heliga språket, kunde direktöversätta, *taytshn*, textfragment och böner till jiddisch. Det finns faktiskt också beskrivningar på att en man, nedkrupen i en tunna, kunde sköta en *zogerkes* uppgift men då utan att se eller ses där på avdelningen för *tsniesdike*, kyska, kvinnor.

Rivka Tiktiner eller *bat Meir Tiktiner* skrev en bok på jiddisch, *Meneket Rivke*, som handlade såväl om judinnans roll och plats i tidens sociala system som om barnuppfostran enligt Halacha. Rivka skriver om "kroppens och själens visdom", allmän etik, värdinnans förhållande till maken eller gästerna. Hon tar också upp hälsofrågor som *nida* och *kashrut*, menstruations- och kostregler.

Rivkas födelse- och dödsdatum är okända, men hon dog sannolikt 1550 eller 1605 och är begravd i Prag. Som namnet antyder kom hon från den polska staden Tykocin, som då var ett centrum för talmudistiska studier.

Meneket Rivke publicerades efter hennes död 1609 i Prag och blev sedan välkänd i Väst Europa. Rivka (Rebecka) Tiktiner skrev också en rimmad hymn till Simchat Torah, vilken finns bevarad och sjungs än idag.

Tsene rene, "gå ut och se", är en sorts förenklad kvinnobibel, som sägs vara den bok som getts ut i flest upplagor (över 210) efter den kristna Bibeln. Den blev så populär eftersom den var skriven på jiddisch och därmed förståelig också för kvinnorna. De kunde nu följa samma Tora-avsnitt som sina män.

Yankev ben Yitskhok Ashkenazi från Janów hette författaren. Boken skrevs sannolikt i början av 1600-talet och kom att betyda mycket för de östeuropeiska judinnorna.

En annan kvinna, *Glikl från Hameln*, 1646-1724, har nog nått en större läsekrets än Rivke Tiktiner. *Glikl bas Juda Leib* var en tysk affärsidkarska, som efter makens död drev vad vi idag skulle kalla ett affärsimperium med filialer i ett flertal större västeuropeiska städer. Hon hade ett skiftande öde efter makens död 1689 men hade i alla fall hunnit föda 14 barn, varav 12 överlevde. Glikl ägnade stor del av sin tid att skriva en dagbok på västjiddisch. Den ger en intim och unik inblick i hur man levde som jude på den tiden, både privat och i församlinglivet. Det framgår att Glikl är en bildad kvinna. Hon tar även upp Shabbetai Tsvi, den så kallade falske Messias, vars budskap anammats av hennes svärfar, som redan packat för att bege sig till Palestina. Men allt gick i stå sedan judarnas Frälsare arresterats i Turkiet och övergått till islam. Dagboken har översatts och getts ut i många upplagor.

Den tredje och märkligaste kvinnan är nog ändå *Hannah Rachel Verbermacher* eller *Ludmirer moyd* från Volodomyr Volinskyj i västra Ukraina. Denna *jungfru från Ludmir*, 1805-1888, ansågs kunna utföra mirakel och var dessutom väl förfaren i Torastudier och Kabbala och kom att bli den enda kvinnliga rebben inom den chassidiska rörelsen. Hon hade till och med en egen *hoyf* för sina anhängare, där hon förde *tish*, den traditionella sabbatmåltiden, då hon undervisade i Toran och delade ut *shirayim*, resterna från hennes måltid och tog emot *kvit-lekh*, förbönslappar. Ett sådant beteende av en kvinna väckte naturligtvis anstöt, även om det påstods att hon gjort allt detta dolt bakom en skärm.

Hennes far var anhängare till Rabbi Mordechai Tversky eller den så kallade Maggid från Chernobyl. Denne bad henne att avstå från sin position och att gifta sig. Hon åtlodde detta "råd" och gifte sig också, men äktenskapet var mycket kort och hon flyttade så småningom till Palestina, där hon fick nya anhängare. Hon är begravd på Oljeberget i Jerusalem.